

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”

Facultatea de Istorie și Filosofie

REZUMAT
TEZĂ DE DOCTORAT

Secularizarea și afirmarea individualismului

Îndrumător științific:

Prof. univ. dr. Aurel Teodor Codoban

Doctorand:

Ionuț Mihai Popescu

Cuprins

INTRODUCERE

1. TEORII CURENTE DESPRE RELIGIE

1.1 Abordări ale sacralului

- 1.1. a Explicarea sacralului prin instanțe nereligioase
- 1.1. b Explicarea sacralului prin raportare la fenomenul religios

1.2 Religia seculară

- 1.2. a Raportarea religioasă a individului *à-la-carte*
- 1.2. b Individul și religia seculară

2. INDIVIDUL

2.1 Aristotel și tensiunea individ – comunitate

2.2 Creștinismul ca origine a individului

2.3 Traectorii moderne ale individului

- 2.3. a Traectoria politică a individului: contractul social, cetățeanul și drepturile omului
- 2.3. b Traectoria teoretică și problemele individului

3. PUTERE ȘI COMUNITATE

3.1 Biserica și statul

- 3.1. a Creștinul și lumea naturală
- 3.1. b Tipuri de raporturi între Biserică și Stat
- 3.1. c Influențe reciproce între Stat și Biserică
- 3.1. d Opțiunile cetățeanului după separarea Statului și Bisericii

3.2 Condiționarea socială a religiei

3.3 Putere și individualitate

3.4 Relativitatea lumii disponibile

4. SECULARIZAREA

4.1 Secularizarea, un proces discutat și disputat

4.2 Secularizarea creștinismului asupra celorlalte religii

4.3 Secularizarea iluministă

- 4.3. a Majoratul gândirii
- 4.3. b Emanciparea societății

4.4 Contestarea statutului novator al modernității și nihilismul nietzschean

4.5 Individul ca rezultat al secularizării

CONCLUZIE

Index de nume

Index de termeni

BIBLIOGRAFIE

Lucrarea încearcă să răspundă provocării lansate de aprecierea lui Cuianu conform căreia *blestemul omenirii este că toate miturile ei sunt deopotrivă de adevărate*. Provocarea pe care am considerat că, în mod implicit, o lansează această afirmație este posibilitatea evitării blestemului mai sus enunțat.

Întâlnirea civilizațiilor a evidențiat relativitatea raportărilor spirituale, astfel încât individul a trebuit fie să devină partizanul uneia dintre ele, fie să respingă orice raportare la o autoritate exterioară generatoare de sens, situație în care ori acceptă lipsa sensului, ori încearcă să instituie singur un sens. Astfel, întrebarea noastră se deplasează spre *problemele constituirii unei comunități și a relației individului cu ea*, spre felul în care se constituie și interacționează identitățile colective.

Societățile heterogene sunt instituite cu ajutorul religiei, singura care poate asigura comunicarea între cele două niveluri ale existenței, de aceea primul capitol (**1.TEORII CURENTE DESPRE RELIGIE**) prezintă influența religiei în formarea identității colective și a celei individuale și raporturile dintre ele. Prima parte (**1.1 Abordări ale sacrului**) a acestui capitol prezintă teoriile curente despre religie din perspectiva sacrului, urmărindu-i rolul de *lege de constituire* și coeziune socială, de la comunitățile primitive până la comunitățile politice actuale, a căror identitate se declară areligioasă sau a căror raportare spirituală este atât de diferită de celelalte, încât a fost numită postreligioasă. Sacrul a fost o soluție de abordare a religiei atât pentru sociologia care vedea în el un produs al societății, cât și pentru abordări care consideră sacrul un fenomen originar.

Partea a doua a primului capitol (**1.2 Religia seculară**) urmărește formele de manifestare ale religiei în modernitatea târzie, o epocă a individului.

O societate instituită de către individ este vulnerabilă față de anarhie sau teroare și nu se poate menține decât cu ajutorul unei forme de coerciție sau persuasiune. Pentru a depăși acest blocaj trebuie cercetată legătura dintre individ, libertate și legea de constituire a unei comunități, de aceea în prima parte (**2.1 Aristotel și tensiunea individ - comunitate**) a celui de-al doilea capitol (**2.INDIVIDUL**) am analizat legătura dintre individ și cetate prezentată

de Aristotel în *Politica*. Scurta definiție pe care acesta o dă cetății în *Cartea I a Politicii* conține toate tensiunile care asigură dăinuirea unei comunități: „*Comunitatea deplină [...] este cetatea, care atinge limita totalei autarhii și care se creează în vederea vieții, deși dăinuie în vederea vieții bune*”. Termenul *viață* se referă la viața instinctivă, iar *viață bună* se referă la viața raportată la virtute. Cele două noțiuni sunt în raport de coordonare și sunt prezente tot timpul în cetate, menirea acesteia fiind să asigure fiecărei generații trecerea de la animalitate la virtute. Spre deosebire de modelul modern, exigența dăinuirii exprimă tensiunea care există într-o societate, arătând că ea trebuie mereu reinstabilită, că un presupus contract social trebuie mereu actualizat, reinventat și re-semnat atât de membrii vechi ai comunității, cât și de noile generații în formare, actualizarea și reinventarea lui presupunând o relație dinamică cu anumite repere.

Pentru Aristotel era firesc să vorbească despre autarhia cetății, fiindcă se raporta la lumea grecilor, propunând un universal care îi excludea pe barbari. Creștinismul propune un model la scară globală și o instanță extramundână, astfel încât apar două noi probleme: identitatea umană se pune în alți termeni, la fel și relația individului cu lumea. De aceea partea a doua (**2.2 Creștinismul ca origine a individului**) a celui de-al doilea capitol se referă la teoria lui Louis Dumont conform căreia individualismul își pregătește perioada de cucerire a lumii prin tipul cel mai dezinteresat de lume, individul în afara lumii, pustnicul creștin. Louis Dumont abordează tensiunea dintre individ și comunitate cu ajutorul a două modele: societatea tradițională și societatea modernă. Astfel, ar exista doar două tipuri de rezolvare a acestei tensiuni, societatea holistă și cea individualistă.

Partea a treia a capitolului despre individ (**2.3 Traectorii moderne ale individului**) urmărește constituirea individului modern pe două traiectorii suprapuse, politică și filosofică, deosebirea dintre ele fiind în accentul pus pe individ ca soluție a unor probleme ale comunității politice (traiectoria politică) sau ca soluție pentru dezvrăjirea lumii (traiectoria teoretică). Prima urmărește apariția individului ca soluție la conflictul dintre universalul propus de Biserică și cel propus de puterea seculară și are ca rezultat apariția cetățeanului și a drepturilor omului, proces asociat secularizării înțeleasă ca pierdere a influenței Bisericii în societate și în constituirea identității individului. A doua traiectorie urmărește constituirea subiectului ca soluție la dezvrăjirea lumii și problemele pe care le generează acesta. În societățile tradiționale, *vrăjite*, tradiția și religia asigurau legătura omului cu realitatea

supraumană și cu cosmosul. Iluminismul a încercat să refacă unitatea lumii cu ajutorul rațiunii, care o și produsese. Aceasta tentativă eșuează, rațiunea nu poate realiza unitatea asigurată de mituri decât dacă devin ea însăși un mit.

În lipsa altui temei, subiectul modern trebuie să se autoîntemeize, dar, astfel, va rămâne întotdeauna o distanță între el și lumea transformată în obiect, astfel încât orice intersubiectivitate are de rezolvat următoarea problemă: cum poate să se raporteze un subiect la alt subiect, astfel încât să nu-l transforme în obiect? Soluțiile au fost fie pe linia rezolvării propriu zise (care presupuneau o autotransparență a subiectului – Husserl sau configurarea unui subiect care să nu se opună *lumii* într-o manieră atât de radicală, încât să obiectualizeze alte subiectivități), fie încercări de ieșire din filosofia subiectului sau din schema subiect-obiect (Heidegger, Habermas, Rorty, Lévinas).

Conflictul dintre identitățile colective este inevitabil pentru că își dispută o unică lume disponibilă și fiecare propune alte reguli pentru reglementarea conflictului, astfel încât tot puterea este cea care tranșează diferendele, de aceea al treilea capitol se referă la **PUTERE ȘI COMUNITATE (3.)**.

Comunitățile se constituie și se mențin cu ajutorul unor legi. În funcție de originea acestor legi, comunitățile pot fi clasificate în *heterogene* și *omogene*. Pentru primele, instanța care a emis normele de constituire este într-un domeniu el existenței diferit de cel al comunității, iar în comunitățile omogene, sursa normei constitutive este chiar comunitatea. În ambele cazuri statul este cea mai importantă instituție de organizare a relației individului cu legea, de aceea prima parte a celui de-al doilea capitol se referă la relațiile dintre **Biserică și Stat (3.1)**. Aceste relații, ca și atitudinea față de alte identități colective, sunt determinate de atitudinea creștinului față de lumea disponibilă au fost analizate în prima secțiune (**3.1.a Creștinul și lumea naturală**) a acestei părți. A doua secțiune (**3.1.b Tipuri de raporturi între Biserică și Stat**) analizează cele patru raporturi dintre Biserică și Stat: Statul este subordonat Bisericii, Biserica este subordonată Statului, cele două își recunosc reciproc domeniul specific, susținându-se reciproc și al patrulea, în care între cele două este o relație de indiferență, Statul fiind, totuși instituția de referință, care permite tuturor religiilor să se manifeste, în măsura în care nu perturbă ordinea socială. Secularizarea este procesul separării celor două autorități, fiind posibile atât confruntarea, cât și colaborarea lor. În raporturile

indicate mai sus, Statul poate fi un concurent pentru Biserică, sau un partener cel puțin egal, dar un alt răspuns consideră că ceea ce azi numim *stat* n-ar fi fost decât departamentul de poliție al Bisericii. A treia secțiune (3.1.c) prezintă ***Influențele reciproce dintre Stat și Biserică***, în această viziune, creștinismul nu ar fi negare a politicii, ci inițiatorul unei îndelungate transformări, care a dus la apariția unei noi forme de guvernare. S-ar fi trecut de la guvernarea oamenilor prin convingere la guvernarea politică. În epoca contemporană biserica și statul pierd din importanță, astfel încât analiza ***Opțiunilor cetățeanului după separarea Statului și Bisericii (3.1.d)*** este mai relevantă pentru relația dintre identitățile colective decât analiza raporturilor dintre cele două instituții. Dezvoltarea științei și tehnicii nu reprezintă o soluție și în pofida mijloacelor pe care le pune la dispoziția omului, riscă să creeze o lume inumană. Pe de altă parte, critica pe care gândirea umanistă a făcut-o, în numele individului, totalitarismelor de tip sovietic sau nazist sau a celui impus de o societate de consum a fost îndreptățită, dar Heidegger a arătat complicitatea care există între acest individ și metafizica ce permite obiectivarea omului. De aceea tocmai *societatea de masă*, a comunicării generalizate spre care ne îndreptăm, ar putea fi creditată ca o șansă de despărțire de individul metafizic. Rămâne, astfel, viitorului să arată cum s-ar manifesta un creștinism sensul profund al Întrupării, trecând dincolo de violența metafizicii.

Premisa acestor considerații este că puterea politică și cea care administrează spiritualul pe pământ sunt elementele unui binom ireductibil. Există, însă, și posibilitatea să fie un fals binom, ca unul dintre termeni să-l determine în întregime pe celălalt, astfel încât secularizarea să fie exclusiv un proces de demistificare sau, cum vom vedea, de înlocuire a tipului de mistificare. Această ipoteză este prezentată în a doua parte a capitolului *Putere și comunitate (3.2 Condiționarea socială a religiei)*, formulată pe baza unor cercetări care urmăresc înregistrările la nivel de parohie și de circumscripție electorală pe sute de ani și care explică transformările instituționale ale cultelor și tipurile de ideologie care urmează decreștinării în funcție de doi factori stabili în această perioadă: tipul de familie și sistemul agrar. O astfel de ipoteză nu poate fi definitiv respinsă, însă, chiar dacă teza influențării opțiunilor religioase de către structurile antropologice poate fi acceptată pentru perioada de după anul 1500, din acesta nu rezultă cu necesitate că religia este condiționată de societate.

A treia parte a acestui capitol (3.3 *Putere și individualitate*) analizează relația dintre individ și puterea care constituie comunități. Religia ca blestem este o consecință a teroarei

istoriei, ca să ne apărăm de aceasta avem nevoie de reguli, chiar dacă ele împiedică creativitatea. Violența apare atunci când considerăm aceste reguli ca fiind altceva decât o strategie de rezistență față de teroarea istoriei, când considerăm mijlocul ca fiind un scop. Blestemul amintit la începutul lucrării poate fi evitat atunci când oamenii nu sunt atât de speriați de teroarea istoriei încât să se predea cu totul regulilor care-i apără, dar nici nu o ignoră, reducându-și lumea la cea pe care o pot controla. Dacă teroarea istoriei se manifestă ca o putere, soluția nu constă în găsirea unei contraputeri, ci în controlarea acestei puteri. O altă posibilă soluție pentru inevitabilul conflict al religiilor ar fi relativizarea obiectului de dispută. (**3.4 Relativitatea lumii disponibile**). Istoria de până acum a apariției și confruntărilor religiilor ne permite să spunem că soluția pentru diversitatea religioasă nu este impunerea unei religii privilegiate, „mai adevărată” decât celelalte. O soluție poate fi o relativizare a realității bazată pe consistența unei realități mult mai complexe decât cea a experienței curente. Plasarea diferențelor în virtualul descrierilor noastre nu este, însă, decât o soluție parțială, fiindcă depinde de un sistem simbolic.

Capitolul al patrulea este dedicat **SECULARIZĂRII (4.)**, iar prima parte a *acestuia* (**4.1 Secularizarea – un proces discutat și disputat**) prezintă disputele pe care acest proces le-a generat. Secularizarea ca separare între domeniile divin și cel exclusiv uman, al gloriei și perisabilității pământești este anunțată chiar în *Noul Testament*, atunci când Hristos afirmă „*Împărăția mea nu este din lumea aceasta*” sau când stabilește că lumea lui Dumnezeu și cea a Cezarului nu pot fi reduse una la alta.

A doua parte a capitolului tratează **4.2 Secularizarea creștinismului asupra celorlalte religii**. Secularizarea ar fi, în această perspectivă, sinonimă cu denunțarea sacrului păgân de către creștinism. Desacralizarea adusă de secularizare nu este incompatibilă cu atitudinea religioasă, ci, dimpotrivă, reprezintă o rafinare a acestei atitudini. Încercările de resacralizare vor să stabilească vechea unitate magico-religioasă, dar acest lucru nu mai este posibil după dispariția vieții tradiționale arhaice, astfel încât rezultatul lor nu poate fi decât o îndepărtare de divin, asimilat cu o realitate imanentă. Cu alți termeni, omul este condamnat să aleagă între Dumnezeu și idoli. Opțiunea pentru Dumnezeu ar însemna și recunoașterea inaccesibilității lui, alegerea pentru idoli ar însemna să se considere ca fiind divin ceva accesibil. Răspunsul creștin părăsește această alternativă, forțând lipsa de rațiune, dar nu de sens: Dumnezeu este transcendent, dar nu inaccesibil.

A treia parte a capitolului (**4.3 Secularizarea iluministă**) se referă la secularizarea pe care o putem numi clasică, în măsura în care despărțirea de religie este cel mai influent dintre sensurile secularizării. Secularizarea iluministă poate fi urmărită sub două aspecte: **Majoratul gândirii (4.3.a)** și **Emanciparea socială (4.3.b)**. Primul aspect se referă la procesul individual de depășire a minoratului gândirii așa cum este exprimat de către Kant (*Ce este Iluminismul? Ieșirea omului din minoratul său, de care el însuși este responsabil. Minorat, adică incapacitatea de a folosi de intelectul său - capacitatea de a gândi - fără îndrumarea altcuiva*). Concepția kantiană asupra Iluminismului instituie o instanță de validare discursului unui gânditor: societatea civilă universală.

Un alt sens al secularizării este legat de **Contestarea statutului novator al modernității și nihilismul nietzschean (4.4)** Nietzsche nu folosește termenul *secularizare*, iar modernitatea nu reprezintă noul, ci continuitatea cu opțiunile metafizicii platoniciene. Anunțul șocant al morții lui Dumnezeu, însă, se referă tocmai la pierderea influenței religiei asupra oamenilor, fapt de care ei nu sunt conștienți. Religia în amurg nu se referă la relația cu un Dumnezeu personal, ci cu un Dumnezeu al filosofilor sau al teologilor, dar eliberarea nu vine din denunțarea falimentului unui concept despre divinitate, ci din aprecierea morții lui Dumnezeu ca „un eveniment colosal”, semn al unei etape noi în istoria lumii și omului.

În ultima parte a acestui capitol (**4.5 Individul ca rezultat al secularizării**) secularizarea este considerată procesul în urma căruia individul nu se mai definește în raport cu o lege, ci se definește prin întruparea unei legi. Religia a fost un furnizor important de identitate colectivă, atât în societățile tradiționale, cât și în cea modernă, de aceea mutarea accentului a fost considerată o mișcare antireligioasă. Creștinismul are o poziție aparte în aceste raporturi, întrucât, pe de o parte a contribuit la afirmarea componentei individuale și la dezvrăjirea lumii, pe de altă parte, pentru că a contribuit la omogenizarea individualităților. Deși ar fi trebuit să fie o școală a libertății, care să adopte ca deviză îndemnul kantian, a fost mai degrabă o școală a supunerii și a uniformizării. Cu aceasta, însă, noutatea creștinismului - iubirea ca relație personală - se estompează și atunci când experiența unor indivizi și comunități va duce la apariția unor noi forme de organizare a vieții sociale și de structurare a identității bazate pe autonomia individului, creștinismul va fi tratat asemenea altor religii și ideologii, drept un tutore al rațiunii.

Omul are o putere pe care nu poate controla, astfel încât se pune problema „controlului juridic și etic al acestei puteri cu mult dincolo de limita cu care eram obișnuiți până acum” (Ratzinger). Formula, *dincolo de limita cu care eram obișnuiți până acum* reprezintă mai mult decât o simplă precizare, este un semn al noutății actualei perioade: nu mai există un fundament nechestionat, de la sine înțeles, astfel încât totul trebuie precizat, nu mai există ceva care să controleze puterea omului și acest ceva trebuie formulat, inventat de către om. Cât de mult se poate exercita controlul asupra omului, în virtutea căror principii? Nici măcar negocierea directă din situațiile de viață nu mai pot oferi un control eficace în probleme cum ar fi clonarea.

Problema blestemului prezentat de Culianu era dată de raportul individului cu identitatea colectivă, ea asigură coeziunea unei comunități și sensul vieții unui individ, dar și diferența față de ceilalți, care nu sunt „dintre ai noștri”. Modernitatea a propus o identitate universală, care să nu lase pe nimeni în exterior. Însă, ca să ajungă acolo, individul trebuie să renunțe la o parte a identității sale (iraționalul, imaginația) și la o parte a lumii sale (legăturile tradiționale trebuie abandonate), însă aceasta deschide calea dezumanizării individului prins într-o logică economică. De aceea o gestionare a acestei tensiuni ar trebui să includă acceptarea moștenirii de la comunitate tradițională. Rorty descrie o societate a minimei constrângeri colective, în care structurile universale nu sunt decât etape tranzitorii, instrumente folositoare la un moment dat pentru a face mai bună viața oamenilor, instrumente la care putem să renunțăm. El exagera cu respingerea oricărui universalism, și cu respingerea moștenirii, fiindcă religiile tradiționale ne-au lăsat moștenire nu doar diferențe, ci și un simbolism care promite accesul la universalitate sau, cel puțin, la o deschidere către oricare dintre culturile omenirii. Nu este vorba de un ethos mondial în genul celui propus de H. Küng, rezultat al colaborării dintre politicieni, teologi și eticieni, ci de regăsirea unei solidarități între oameni pornind de la solidaritatea dintre om și cosmos, iar dacă hermeneutica integrală propusă de Eliade greu de realizat, la această solidaritate se poate ajunge pornind de la preocupările individului contemporan pentru autenticitate, armonie, bioetică și ecologie.